

УДК 364-78(09)(477.54)1900/1914
DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220178

О. О. Ніколаєнко

ORCID: 0000-0002-5361-8141

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

O. Nikolaienko

Kharkiv national pedagogical university G. S. Skovorody

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА НА ХАРКІВЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

*The Establishment of the System of Protection of Motherhood
and Childhood in Kharkiv in Early 20th Cent.*

В статті розглядається роль громадських активістів та лікарів у подоланні високої дитячої смертності — однієї з гострих суспільних проблем Російської імперії на початку ХХ ст. Показано діяльність філій «Спілки боротьби з дитячою смертністю», які створювалися у великих містах. Яскравим прикладом охорони материнства та дитинства на Харківщині стала заснована при «Спілці» організація «Крапля молока», що надавала стерилізоване молоко немовлятам, вживала заходи по догляду за здоров'ям дитини, ввела систему регулярних консультацій і проводила активну агітаційну роботу. Після утвердження влади більшовиків в Україні у 1920-х рр. було створено систему охорони материнства й дитинства, яка ґрунтувалася на державній підтримці ініціатив педіатрів і громадськості, що були в основі діяльності «Краплі молока» і виявились ефективними на початку ХХ ст.

Ключові слова: історія охорони материнства й дитинства, «Крапля молока», Харків, материнство.

At the beginning of the XX century, one of the social problems of the Russian Empire was the high child mortality rate. In order to prevent it, community activists and doctors created the «Union to Combat Child Mortality», which opened branches in all major cities of the country.

The purpose of this article is to study how this organization influenced the emerging of the system of protection of motherhood and childhood in Ukraine. The authors believe that overcoming child mortality in the 1920^s is rooted in the pre-revolutionary activities of doctors and organizations that supported of state initiatives during the early years of the Soviet era.

The organization «The Drop of Milk», which opened in Kharkiv in 1906 thanks to the work of doctors I.V. Troitsky and S. M. Jampolsky, aimed at distributing

sterile milk and various mixtures for infants. Later, the organization began to conduct regular inspections of infants, study the situation in the families, help in the purchase of clothing, household items, etc. The organization campaigned of raising public awareness about breastfeeding as well as the sanitary and hygiene requirements for infants. Building on the best practices of combating infant mortality, the society focused on helping the most disadvantaged people (mostly, women and children) of society, covering a wide range of social issues.

Thus, «The Drop of Milk» became a prototype of dairy kitchens, where the food for babies was the subject to sanitary control. In addition, the organization's initiation of free pediatric patronage and consultations of doctors became recognized by the world community due to the preventive measures to avoid child mortality. These measures laid the foundations of comprehensive measures regarding motherhood and childhood protection in Soviet times. The center of such activity was the Kharkiv Institute for the Protection of Motherhood and Infancy, headed by S.M. Yampolsky, a long-term and experienced leader of "The Drop of Milk".

The organization's activities identified and named the high rates of child mortality as a social problem. The issues of motherhood, responsibility for the life and health of the child have come to be seen as a social function of a woman who needs the help of the state and society.

Keywords: the history of the protection of motherhood and childhood, «Drop of milk», Kharkiv, motherhood.

Охорона материнства й дитинства є важливою соціальною функцією держави. Сьогодні вагітна, породілля та немовля є об'єктами турботи й піклування з боку держави й суспільства. На початку ХХ ст., незважаючи на високу дитячу смертність, в державі не існувало системи охорони здоров'я новонароджених та їх матерів, і лише відбувалося становлення громадських організацій та інституцій, що взяли на себе ці функції.

Високу дитячу смертність у Російській імперії констатували різноманітні дослідники. За даними С. Л. Новосельського, кількість немовлят, що вмирили до першого року життя, становила у 1882–1886 рр. — 27,1%, у 1907–1911 рр. — 24,4% (Новосельский С. Л., 1916, с. 180). Рівень дитячої смертності зменшувався надто повільно, а історичні події початку ХХ ст. не сприяли подоланню цієї проблеми. Сьогодні перед дослідниками стоїть питання про те, як на уламках імперії, після війн і революцій уже в 1920-ті рр. скоротилися показники дитячої смертності, і що було в основі радянської системи охорони материнства й дитинства.

Охорона материнства й дитинства у дорадянські часи була в центрі уваги багатьох істориків. У Росії було захищено кілька дисертацій, присвячених різноманітним аспектам проблеми, серед яких слід виокремити робо-

ти Є. В. Колганової (Колганова, Е. 2012) та Є. П. Белоножко (Белоножко, Е. 2001), де проаналізовано діяльність системи органів охорони материнства й дитинства в імперії, участь у цьому державних і громадських установ, внесок у справу окремих особистостей. У роботах міститься загальна характеристика організацій «Крапля молока», показано їх значущість у боротьбі з дитячою смертністю. Вітчизняний історик І. Робак у монографії висвітлив основні напрями діяльності Харківського товариства боротьби з дитячою смертністю (Робак, І. 2007). Однак бракує дослідження з історії охорони материнства й дитинства в місті, де вперше було застосовано комплексний підхід до вирішення цих питань.

Мета цієї статті — з'ясувати витоки радянської системи боротьби з дитячою смертністю, впливу на неї досвіду лікарів та громадських організацій Харківщини початку ХХ ст.

Систему заходів захисту материнства й дитинства запровадували з ініціативи й під керівництвом створеного в Харкові Інституту охорони материнства та дитинства. Наша робоча гіпотеза полягає в тому, що діяльність новоствореного Інституту спиралася на багаторічний досвід педіатрів, які протидіяли смертності немовлят і породіль у громадських організаціях початку ХХ ст. (Кваша, Е. А. 2003, с. 48; Авдеев, А. 2008, с. 31, 33–35). З метою її перевірки було використано загальнонаукові методи — аналіз, дедукцію, і спеціальні історичні — історико-порівняльний, історико-генетичний.

Основними джерелами, які розкривають сутність проблеми, є звіти медичних товариств і організацій, котрі опікувалися здоров'ям дітей.

У Російській імперії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. заклади, які допомагали жінкам з немовлятами, перебували в компетенції земств, до того ж діяли благодійні організації Відомства закладів імператриці Марії. Держава відмовлялася брати на себе зобов'язання з опіки над жінками та їх новонародженими, залишивши за собою право контролю в особі представників царської династії або чиновників (Белоножко, Е. 2001, с. 12–14). Одночасно ініціювалися громадська ініціатива і заохочення активістів до вирішення проблеми дитячої смертності (Новикова, А. 2012, с. 865). Особливо про це дбали лікарі, які в рамках діяльності земських лікарень чи в утворених медичних товариствах намагалися виробити основні засоби запобігання високій смертності немовлят.

1904 р. в країні було створено «Спілку боротьби з дитячою смертністю», що відкрила відділення в декількох містах (Шерстнева, Е. 2013, с. 150). 1906 р. відділення цього товариства виникло в Харкові. Ініціаторами його створення стали І. В. Троїцький та С. М. Ямпольський.

Заслуга відкриття товариства, а також початкового керівництва ним належить Івану Віссаріоновичу Троїцькому (1854–1923 рр.), науковцю, одному з основоположників вітчизняної педіатрії, організатору медичної допомо-

ги матерям та новонародженим. Син священика з Чернігівської губ., він закінчив 1878 р. медичний факультет Київського університету, а 1883 р. отримав ступінь доктора медицини. До 1902 р. Іван Віссаріонович працював у Києві — приват-доцентом в університеті на кафедрі акушерства, жіночих і дитячих хвороб, де читав лекції з дитячих хвороб, лікарем у Києво-Кирилівських богоугодних закладах. Саме в київський період він виявив себе талановитим організатором закладів, які піклувалися про здоров'я дітей: 1892 р. створено Товариство надання допомоги хворим дітям Києва з амбулаторією для безкоштовного прийому хворих дітей, а 1893 р. — пункт видачі незараженого коров'ячого молока, що став прообразом створеного пізніше товариства «Крапля молока» (Микиртічан, Г. Л. 2007, с. 112–114).

З 1903 р. почався новий, харківський, період життя І. В. Троїцького, коли його запросили на кафедру дитячих хвороб медичного факультету університету¹. Окрім наукової та організаційної діяльності, Іван Віссаріонович ініціював створення дитячої клініки й відділу «Спілки боротьби з дитячою смертністю» 1906 р., який він очолив і при якому почало діяти товариство «Крапля молока» (Вчені. 2007, с. 84–85).

Співзасновником товариства був Самуїл Моїсєєвич Ямпольський (1875–1965 рр.), який 1903 р. закінчив медичний факультет Харківського університету. З 1906 р. С. М. Ямпольський почав працювати в «Спілці боротьби з дитячою смертністю», очолив дитячу клініку при ньому й відкрив пункт «Крапля молока». З цього часу охорона материнства та дитинства стала справою життя Самуїла Моїсєєвича, який 1923 р. виступив засновником і першим директором науково-дослідного Інституту охорони материнства й дитинства, а з 1925 р. — завідувачем кафедри педіатрії інституту підвищення кваліфікації лікарів.

Організація «Крапля молока» з'явилась уперше у Франції наприкінці XIX ст., хоча подібні за ціллю товариства виникали й раніше в інших країнах світу. Метою товариства стала пропаганда грудного вигодовування і навчання цьому матерів. Для випадків, коли мати не могла вигодовувати груддю, товариство створило станцію, де готували молоко чи суміші для дітей. Оплата за високоякісне молоко була невисокою, а для незаможних — у півціни, чи взагалі безкоштовно. Результатом діяльності товариства стало значне зменшення випадків смерті немовлят від шлунково-кишкових хвороб (Silkska. 2013, s. 101).

Одночасно в Парижі керівник державної пологової клініки П. Бюдєн організував консультативні центри, до яких молоді матері регулярно приносили дітей на огляд лікарів. Ті консультували з приводу вигодовування, прикорму, записували дані про розвиток дитини, внаслідок чого смертність

¹ Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. И. П. Скворцова и Д. И. Багалея. Харьков, 1905. С. 182, 184.

вдалося знизити до 7,3%, тоді як загалом по Парижу вона дорівнювала 12% (Silska. 2013, s. 103).

Світовий досвід боротьби з дитячою смертністю включав профілактику хвороб, зокрема інфекційних і використання передових досягнень медицини, допомогу найбіднішим верствам населення у вигодовуванні немовлят, регулярні огляди й консультації для матерів.

У довіднику «Весь Харьков» організації «Крапля молока» присвячено кілька рядків, з яких можна дізнатися, що вона: 1) дає поради матерям щодо грудного вигодовування й догляду за дітьми; 2) щоденно видає молоко та харчові суміші, бідним — безкоштовно; 3) лікує амбулаторних хворих дітей грудного віку, особливо — з захворюваннями шлунково-кишкового тракту; 4) видає грошову допомогу тим матерям, які цього потребують; 5) заохочує грудне вигодовування, видає грошову допомогу жінкам, яких народження дитини відірвало від звичних занять. До останніх належать переважно матері позашлюбних дітей¹.

І хоча, як для довідника, написано й так забагато, діяльність організації була набагато складнішою. Звіти товариства дають уявлення про роботу значної кількості людей, які присвятили себе цій справі. З заявлених напрямів роботи можна виокремити такі: роздача молока та грошової допомоги, огляд і лікування дітей, пропагандистська діяльність.

Однією з причин високої смертності немовлят була нестача материнського молока. Цю проблему й мали вирішити пункти «Крапля молока». За опитуванням, проведеним у пунктах, найпоширенішими причинами припинення годування немовлят груддю були уявлення, що дитина голодує, смерть або хвороба матері, праця матері поза домівкою. Як доводить звітність, обсяги виданого від товариства молока збільшувались, особливо влітку, що було зумовлено неможливістю зберегти продукти свіжими, зміною в харчуванні жінок. Якщо на 1908 р. було видано 153 476, то на 1911 р. 203 273 пляшок. Щоденно пункт видавав 50–80 пляшок, а ще й постачав на замовлення в дитячі лікарні міста². Амбулаторія, де проводили пастеризацію та розлив, була збережена лише на 100 пляшок, що обмежувало її можливості в постачанні.

Важливість цієї діяльності підкреслювали засновники, бо вона забезпечувала високоякісним харчуванням немовлят, давала найнужденнішим жінкам змогу зберегти здоров'я дитини. По суті, саме організація «Крапля молока» стала прообразом молочних кухонь, які й сьогодні надають доброякісне дитяче харчування.

Однак виникає запитання про незначні обсяги виданого молока, в якому, швидше за все, потреба була значно більшою. Ця проблема непокої-

¹ Весь Харьков на 1913 г.: справочная книга. Харьков, 1913. С. 96.

² Союз для борьбы с детской смертностью в России. Харьковский отдел. Отчет о деятельности отдела с сентября 1909 г. по январь 1911. Харьков, 1911. С. 21–25.

ла й організаторів, які розуміли причини повільного попиту: великий розмір міста не давав матерям змоги щоденно ходити до пункту видачі, а єдиний розносник міг за день обходити лише 20–25 замовників, і то за окрему платню. В зарубіжних країнах ця проблема вирішувалась наявністю в різних районах міста пунктів обслуговування, куди щоденно привозили з амбулаторії молоко.

Окрім молока, організація видавала й грошову допомогу. Для встановлення найнужденніших при організації влаштували «Бюро допомоги матерям», яке працювало щоденно. Черговий приймав звернення матерів, заповнюючи опитувальний листок, де зазначалось, окрім основних біографічних відомостей, у чому є потреба родини — матері, дитини чи батька, чому вона виникла, якої саме допомоги потребує — коштів, працевлаштування, харчів, одягу, чи отримує родина якусь допомогу від родичів, добродійних організацій тощо.

Після заповнення анкети представники Бюро перевіряли ситуацію на місцях, відвідуючи домівки. Вони фіксували стан житла, наявність і санітарно-гігієнічний стан місця перебування немовляти, місця приготування їжі для нього тощо. Після доповіді ухвалювали рішення про надання грошової допомоги¹. 1908 р. вона становила 8–9 руб. на місяць, в наступні роки — 5–7 руб.

Гнучким був підхід організації й до встановлення ціни на молоко: деякі жінки сплачували мінімальну суму, деякі брали його безкоштовно. З 563 матерів, які отримували молоко, 283 не сплачували кошти, інші сплачували за індивідуальними розцінками — скільки рекомендував лікар або фельдшер, обізнаний з умовами життя жінки.

Така допомога була необхідна тим, хто звертався в організацію. Анкетування довело, що близько половини жінок (45–55% у різні роки) були з родин робітників, близько чверті (25–26%) — селян, 20% — службовців, 8–13% — ремісників². Отже, основними соціальними групами, які потребували молока для грудних дітей, були найбідніші прошарки суспільства.

Отже, організація не тільки брала на себе функції допомоги, але й стала, по суті, органом соціального захисту матерів і дітей. Така діяльність організації свідчить про те, що лікарі й громадські активісти розуміли соціальні причини дитячої смертності, бідності та прагнули запобігти їх зростанню. Для цього, як зазначала одна з лікарів А. Салтикова, доводилося шукати роботу для батьків немовлят, житло для родини, предмети меблів чи одягу для нормального функціонування домашнього господарства.

Важливими напрямками роботи «Краплі молока» були огляд і лікування дітей. На початку ХХ ст. в Харкові діяло декілька закладів, які надава-

¹ Союз для боротьбы с детской смертностью в России. Харьковский отдел. Отчет о деятельности отдела с сентября 1909 г. по январь 1911. Харьков, 1911. С. 41–24.

² Союз для боротьбы с детской смертностью в России. Харьковский отдел. Отчет о деятельности отдела с сентября 1909 г. по январь 1911. Харьков, 1911. С. 27–29.

ли лікарську допомогу дітям. «Крапля молока» стала одним із тих закладів, де вівся кваліфікований огляд хворих немовлят до 1 року. Статистика, наведена у звіті товариства, свідчить, що найпоширенішими захворюваннями дітей були бронхіти (101 дитина), запалення легенів (31 дитина), різноманітні хвороби шлунково-кишкового тракту (610), рахіти (335 дітей)¹.

Звичайно, за такої ситуації виданням молока організація не обмежувалася — 1909 р. було виписано 4 410 рецептів на ліки, 1910 р. — 9 529. Окрім молока при товаристві готували склотини й т. зв. келлерівський суп для дієтичного дитячого харчування. Сколотини — продукт, який отримували зі знежиреного молока при додаванні молочнокислих бактерій і використовували для лікування дитячих проносів. Келлерівський суп — суміш, котру також вводили в дієтичне харчування немовлят. Отже, організація закуповувала інгредієнти для названих сумішей, готувала їх і видавала за показаннями лікарів.

Одним із найголовніших завдань «Краплі молока» була консультативна допомога. Як слушно відзначали лікарі й пізніше було доведено, саме вчасні консультації, патронаж, регулярні медичні обстеження можуть бути засобами, здатними зменшити показники дитячої смертності² (Новикова, А. А. 2012, с. 865).

З метою пропаганди грудного вигодовування «Крапля молока» видала т. зв. «Настанови» — агітаційні листки, що містили необхідну інформацію про важливість годування немовляти материнським молоком, а також адресу пунктів, де можна отримати безкоштовну консультацію лікарів. Настави роздали в пологові відділення, і, як показали пізніші опитування клієнтів «Краплі молока», саме ця інформація стала причиною звернення до товариства.

Однак, на думку С. М. Ямпольського, друковане слово не здатне замінити кваліфікованого огляду та індивідуальних порад лікаря. Тому для дієвої профілактики дитячих хвороб необхідно було, вважав він, встановити консультативні центри, де б регулярно обстежували немовлят, фіксували їх стан, надавали індивідуальні поради матерям щодо вигодовування та обслуговування дітей.

І хоча встановлення таких консультацій при кожному пологовому відділенні було ще справою часу, саме товариство «Крапля молока» фактично заклало основи для такої діяльності. 1910 р. було обстежено 6034 дитини, з яких 975 уперше³. Можна стверджувати, що ця організація почала вперше здійснювати безкоштовний педіатричний патронаж. Пізніше саме це та регу-

¹ Союз для борьбы с детской смертностью в России. Харьковский отдел. Отчет о деятельности отдела с сентября 1909 г. по январь 1911. Харьков, 1911. С. 21–25.

² Союз для борьбы с детской смертностью в России. Харьковский отдел. Отчет о деятельности отдела с сентября 1909 г. по январь 1911. Харьков, 1911. С. 31.

³ Южный край. 1910. 10 ноября.

лярні консультації лікарів світове медичне співтовариство визнало найдієвішими засобами боротьби з дитячою смертністю (Мицюк, Н. А. 2015, с. 98).

Ведучи агітацію далі, товариство видало чергові листки-порадники «Добра порада матерям», де ознайомлювало читачів з основами грудного вигодовування, елементарними санітарними правилами й надавало інформацію про пункти прийому хворих дітей і видання молока. Ще одним кроком товариства мали стати лекції для акушерок з вигодовування немовлят і догляду за ними.

Разом з тим, необхідно було популяризувати діяльність товариства, поширювати інформацію про важливість його заходів. Тому на запрошення «Краплі молока» для громадян міста читали курс лекцій, який включав лекції на різноманітні теми, що стосувалися здоров'я матері й дитини. Серед провідних тем — гігієна вагітних, важливість грудного вигодовування дитини, запобігання дитячим хворобам, зокрема інфекціям, особливості розвитку дитини та ін. Лекції були платними, але недорогими, тому кошти від їх читання йшли на поповнення доходів товариства. Активісти організації знаходили можливість безкоштовно розміщувати оголошення про діяльність чи заходи товариства в місцевих газетах «Южный край» та «Утро».

С. М. Ямпольський, головний лікар «Краплі молока», використовував будь-яку можливість для привертання уваги до охорони материнства й дитинства. Так, 1910 р., скориставшись тим, що в Харкові проводився з'їзд з боротьби з інфекційними хворобами, «Крапля молока» влаштувала виставку, де наочно, на прикладі статистичних таблиць і діаграм, продемонструвала ситуацію з дитячою смертністю в країні та участь товариства в її зменшенні. На виставці було представлено дитячі суміші, які видавала організація, медичне обладнання амбулаторії, друковані праці з названої проблематики.

Неодноразово С. М. Ямпольський читав лекції про дитячу смертність та заходи з запобігання їй на зібраннях громадських організацій — на курсах для вчителів народних шкіл, при медичному товаристві, в товаристві взаємодопомоги трудящих жінок. Про останнє слід сказати окремо, бо це Товариство було одним із найчисленніших жіночих організацій у Харкові, що розгорнуло дієвий пошук для жінок роботи, житла, дешевих їдалень, заснувало дитячий садок, літні колонії для дітей і жінок похилого віку (Смоляр, Л. 1998, с. 152). Лекції, які читали тут представники «Краплі молока», досягали потрібної цільової аудиторії, бо в товаристві були саме жінки-робітниці.

Фінансували товариство державні організації, добровольці, також використовувалися власно зароблені гроші. Міське управління й губернське земство видавали значні кошти на утримання товариства — 1909 р. субсидія земства для «Краплі молока» становила 2000 руб.¹ Окрім членських внесків,

¹ Южный край. 1910. 15 января.

товариство регулярно влаштувало вистави, лекції, різдвяні ялинки, концерти, збори від яких теж ішли на діяльність організації. Отримувало кошти товариство від продажу молока й сумішей.

Основні видатки товариства йшли на закупівлю молока, заробітну платню персоналу — лікарю, фельдшеру, персоналу з обслуговування, оренду приміщення, придбання пляшок і закупівлю матеріалів для обладнання амбулаторії, грошову допомогу нужденним.

Товариство «Крапля молока» стало важливою віхою в становленні системи охорони материнства й дитинства в країні. На чолі з видатними лікарями й громадськими діячами воно спрямувало зусилля на допомогу жінці й дитині в найскрутніший час — перший рік життя людини. Поклавши в основу діяльності передовий досвід боротьби з дитячою смертністю, товариство зосередило зусилля на допомозі найнужденнішим прошаркам суспільства, охопило діяльністю широке коло соціальних проблем.

Своєю працею, що не обмежувалася виданням молока чи харчових сумішей, а почтала включати регулярний педіатричний патронаж, консультації лікарів, соціальну допомогу й заходи з популяризації елементарних знань про санітарно-гігієнічні вимоги розвитку дитини, «Крапля молока» висвітлила боротьбу з дитячою смертністю як значущу соціальну проблему. Широке коло факторів, які зачіпала й урахувала при наданні допомоги організація, такі як бідність, житлові умови, готовність обох батьків до своїх обов'язків — розкривали проблему материнства не як біологічної, а як соціальної функції жінки. В цьому ключі відповідальність за збереження життя і здоров'я дитини покладалася не тільки на родину, але й на суспільство загалом, розкриваючи весь спектр невирішених соціальних питань.

Взявши на озброєння досягнення попередників, радянська влада надавала державну підтримку розрізних громадських ініціатив в охороні материнства й дитинства. Залучення до праці провідних педіатрів, які мали великий досвід організаційної роботи, дало змогу комплексно вирішувати питання охорони здоров'я матері й дитини.

Авдеев, А. Младенческая смертность и история охраны материнства и младенчества в России и СССР. 2008. *Историческая демография*. Москва. С. 13–72.

Белоножко, Е. П. 2001. *История охраны материнства и детства органами социального призрения России вторая половина XIX — начало XX вв.* Москва.

Вчені Харківського державного медичного університету. 2007. Харків.

Кваша, Е. А. Младенческая смертность в России в XX в. *Социологические исследования*. 2003. № 6. С. 47–55.

Колганова, Е. В. 2012. *Зарождение системы охраны материнства и младенчества в России в конце XIX — начале XX вв.* Москва.

Микиртчян, Г. Л. 2006. К 150-летию И. В. Троицкого. *Вопросы современной педиатрии*. Т. 5. № 6. С. 112–116.

Мицюк, Н. А. 2015. Тандем «сознательной матери» и врача: зарождение педиатрического патронажа над грудными детьми в России на рубеже XIX–XX вв. *Женщины в российском обществе*. № 2. С. 90–104.

Новикова, А. А. 2012. Деятельность государственных и общественных организаций в области охраны материнства в конце XX — начале XX века. *Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В. Г. Белинского. Серия Гуманитарные науки*. № 27. С. 863–866.

Новосельский, С. Л. 1916. *Смертность и продолжительность жизни в России* Петроград.

Робак, І. Ю. 2007. *Організація охорони здоров'я в Харкові за імператорської доби (поч. XVIII — 1916 рр.)*. Харків.

Смоляр, Л. 1998. *Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX — поч. XX ст. Сторінки історії*. Одеса.

Шерстнева, Е. В. 2013. Всероссийское попечительство об охране материнства и младенчества (к 100-летию со дня основания). *Вопросы современной педиатрии*. Т. 12. № 2. С. 150–152.

Silska S. 2013. *Ewolucja poglądów na żywienie niemowląt w XIX i XX wieku*. Poznan.

Bielonozko, E. 2001. *Istoria ochrany materinstwa I detstva organami socialnogo prizrenia Rossii vtoraia polovina XIX — nachalo XX vv. Moskva. [The History of the Protection of Motherhood and Childhood by the Organs of the Social Charity of Russia the Second half of the 19th and 20th Centuries]*. [in Russian]

Vcheni Kharkivskogo derzavnogo medychnogo universitetu [Scientists at Kharkiv State Medical University]. 2007. Kharkiv. [in Ukrainian]

Kolganova, E. 2012. *Zarozdenije sistemy ochrany materinstva I mladenchestva v Rossii v konce XIX — nachale XX vv. Moskva. [The Birth of the System of Protection of Motherhood and Infancy in Russia in the late 19th — Early 20th Cent.]*. [in Russian].

Mikirtichan, G. 2006. К 150-летию І. В. Троіцького [To the 150th Anniversary of І. Troitsky]. *Voprosy sovremennoj pediatrii*. Т. 5. № 6. С. 112–116. [in Russian]

Micjuk, N. 2015. Тандем сознательной матери и врача: зарождение педиатрического патронажа над грудными детьми в России на рубеже XIX–XX вв. [Tandem of the «Conscious Mother» and the Doctor: the Birth of Pediatric Patronage Over Infants in Russia at the Turn of the 19th — 20th Cent.]. *Zenshchiny v rossijskom obshchestve*. Vyp. 2. С. 90–104. [in Russian]

Novikova, A. 2012. Деятельность государственных и общественных организаций в области охраны материнства в конце XIX — начале XX века [Activities of State and Public Organizations in the Field of Maternity Protection in the late 19th — Early 20th Cent.]. *Izvestia Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni V. G. Belinskogo. Seria Gumanitarnye nauki*. Vyp. 27. С. 836–866. [in Russian]

Novoselskij, S. L. 1916. *Смертность и продолжительность жизни в России [Mortality and life expectancy in Russia]*. Петроград. [in Russian]

Робак, І. Ю. 2007. *Організація охорони здоров'я в Харкові за імператорської доби (поч. XVIII — 1916 рр.) [Health Organization in Kharkiv During the Imperial Time]*. Харків. [in Ukrainian]

Smoliar, L. 1998. *Минуле заради майбутнього. Зіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX — поч. XX ст. Сторінки історії [The Past is for the Future. Women's Movement in Ukraine in the second half of the 19th and early 20th century. History pages]*. Одеса. [in Ukrainian]

Sherstneva, E. V. Vserossijskoi popечitelstvo ob ochranie materinstva I mladenchestva (k 100-letiju so dnia osnovania) [All-Russian Guardianship on the Protection of Motherhood and Infancy (to the 100th Anniversary of Its Founding)]. *Voprosy sovremennoj pediatrii*. T. 12. Вып. 2. S. 150–152. [in Russian]

Silska, S. 2013. *Ewolucja poglądów na żywienie niemowląt w XIX i XX wieku* [The Evolution of Attitudes on Infant Nutrition]. Poznan. [in Polish]

УДК 061.23:37(477.43)«19»(09)

DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220179

Ю. В. Телячий

ORCID 0000-0003-0565-2211

Державна служба якості освіти України

В. Р. Адамський

ORCID 0000-0001-6770-1184

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Б. С. Кришук

ORCID 0000-0001-6770-1184

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Yu. Teliachyi

State Service of Education Quality of Ukraine

V. Adamskyi

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

B. Kryshchuk

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

**РОЗВИТОК ОСВІТНЬОЇ СПРАВИ
В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА
«ПРОСВІТА» НА ПОДІЛЛІ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

*Development of Education in the Context of the Activity
of Society «Prosvita» in Podillia Region (Early Twentieth Century)*

У статті аналізується культурно-просвітницька діяльність товариств «Просвіта» на Поділлі на початку ХХ ст. Доведено, що товариства «Просвіти» мали суттєвий вплив на українізацію суспільного та освітнього життя краю, яка проявлялася у читанні рефератів та проведенні лекцій, у вимогах просвітян щодо здійснення навчального процесу в освітніх закладах українською мовою, введенні у навчальний процес українознавчих дисциплін, перекладі Святого письма українською мовою, а також у співпраці з місцевою українською демократичною владою в контексті